

ռութեան համը կ'առնէր . գթութեան ձայներ ամէն մէկ վայրկեան մուրացկանին պատմութիւնը կ'ընդհատէին : Վիչատենէն անկեղծ մտերմութեամբ մը կապուեցան այս աղքատն ու իր բարերարները . ամէն մարդ ուրախութիւն մը կը զգար անոր այնպէս ախորժակով ուտելը տեսնալով : Իսկ ես , հազիւ կըրցայ առանց մէկու մը տեսնալուն ողորմութիւնս տալ : Երբ միջոցին շատ մը աղջկունք դեռահասակ մուրացկանին չորս կողմն առած՝ իրենց հացէն անոր ալ մաս մը կը հանէին , անունը կը հարցընէին , ու ընտանեքար հետը կը խօսէին . ուրախացաւ խեղճը՝ տեսնելով որ կրնար ինքն ալ մարդու կարգ սեպուելու իրաւունքն ունենալ , և իր ուրախութիւնը կէս մը լացով , կէս մը ծիծաղով կը յայտնէր դէմքին վրայ :

Եւս սրտաշարժ տեսարանը միտքս բացաւ , ու հետեւեալ ճշմարտութիւնն առջեւս հանեց . Բըքատութիւնն ու աղքատները երկրիս վրայէն վերցընելն Բստուծոյ թողունք , ըսի . բայց որովհետեւ կան , մեծ անգթութիւն է զանոնք բռնադատութեամբ չորս պատի մէջ փակելը : Բըքատը սննդեան միայն կարօտ չէ , այլ նաև մխիթարութեան . գթոյ և եղբայրսիրութեան ցոյցերը՝ կտոր մը հացէն աւելի հարկաւոր են անոր : Բստուած արդեօք կամաւ խառնած չէ՞ երջանիկները թշուառաց հետ , որպէս զի առջիններն երկրորդներուն աղի արցունքները սրբելու մխիթարութիւնն ունենան , միանգամայն և յիշեն թէ ճրի կը վայելեն երջանկութիւնը : Արջտաղին սրտի մը՝ մերկ անկեղծանոցին մէջ թաղած հեծութիւններն ինչ օգուտ ունին մարդկութեան . արձագանգ մը չգտնալէն զատ՝ կը դառնան դարձեալ այն սիրտն՝ ուսկից ելան , և աւելի դառնութեամբ կը հեծնուն անոր վրայ : Իսկ այն տառապեալն , որուն բնակարանին ծածքը թէպէտ երկինքն է , և անկողին՝ պինդ քարերը , այլ գոնէ կը գտնայ մէկը՝ որ իր վշտերուն վրայ խօսել կու տայ իրեն , այնպիսոյն թշուառութիւնը կիսով մասամբ կը թե-

թեւնայ . դեռ բարիք մը չտեսած դիմացինէն՝ բարերար կը կանչէ զանիկայ , և իր կորուսած կամ հայրը կամ մայրը կամ եղբայրն ի նմա կենդանացած կը գտնէ : Բըքատն սիրտովին իր սիրտն ալ կը սիրտի , և աստուածային գթութեանմանող կ'ըլլայ : Եւս , Բստուծոյ օրհնութիւնն են աղքատները . անոնց ձեռքով կ'ազնուանայ մարդուս հոգին : Կեցցէ՛ ուրեմն աղքատութիւնը :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՀԵՂԻՆԱԿ ԾԸ

Նոր-Պալէտոնիացիք :

Պալէտոնիան , Ովկիանեան կղզեաց գլխաւորներէն մէկն է և Բստարալիոյ մասն կը համարուի : Պալէտոնիոյ վայրենաբարոյ ըլլալուն աշխարհագրական տեղեկութիւններ չունինք վրանին : Եւս հետեւեալ ծանօթութիւններս զոր պիտի տանք իրենց բարուց և սովորութեանցը վրայ , ուղղակի քարոզչի մը թղթերէն առնուած են :

Պալէտոնիա թէպէտ և այնչափ բարեբեր երկիր մը չէ , բայց կրնար բնակչաց պիտոյքը լեցընել , թէ որ անդադար պատերազմներու և տոներու յաճախութիւններն արգելք չըլլային , զորոնք դեռ ևս չկրցան դադրեցընել քարոզիչք :

Եւս պատերազմներուս մէջ խիստ քիչ անձնական կամ կենաց փնաս կը հանդիպի . բայց ընդհակառակն աւարառութիւնք , կրակ տալ իրարու բնակութեանը ու յափշտակութիւնք ստէպ կը պատահին . անանկ որ շատ անգամ յաղթողն՝ յաղթուողէն աւելի փնաս կը կրէ , և պարտական է կերակրել իրեն դաշնակիցները :

Պատերազմներն ամենաջնջին պատճառներէ առաջ կու գան , և շատ անգամ կանայք կ'ըլլան պատճառ : Բնդհանրապէս երբ ցեղ մը կը զօրանայ , առիթ մը կը փնտրուէ ատենօք իրեն դէմ անիրաւութիւն ընողէն վրէժ ինդրե-

Բնիկ վաղու-լուի կղզույն.

լու . վասն զի ուրիշէ կրած անիրաւու-
թիւննին դիւրաւ չեն մոռնար :

Երբոր իշխան մը կ'ուզէ պատերազ-
մի ելլել ուրիշ իշխանի մը վրայ , կը ժող-
վէ բոլոր իր դաշնակիցները նուիրակի
մը ձեռքով , զորն որ ընդհանրապէս չեն
մերժեր , վախնալով հզօրագունին վը-
րէժխնդրութենէն : Համախմբելէն ե-
տեւ զոհ մը կ'ընեն և աստուածոց պատ .

գամ կը հարցնեն . յետոյ կը զինուին
և պատերազմին պատճառացը վրայ խօ-
սելով երեւակայութիւննին տաքցնե-
լէն ետքը՝ պատգամաւոր մը կը խաւրեն
պատերազմը ծանուցանելու համար :
Եւս պատգամաւորաց անձը սրբազան
է , որոնց ձեռքով պատերազմին օրը և
տեղը կը սահմանուի : Առողվիդեան
մէջ նախապաշարմունք մը մտած է թէ

այն կողմը յաղթող կ'ըլլայ որն որ պատերազմին դաշտը առաջ կը գտնուի : Եւ այս պատճառաւ պատերազմողք կը ջանան որ առաւօտը կանուխկէք հոն գտնուին :

Եւ պատերազմներու մէջ ընդհանրապէս խառնուող չեն ընել . կը պոռան կը պոռչլտան , կը թշնամանեն զիրար , յետոյ մէկը կը կանչէ բարձր ձայնով . « Եւս անուն մարդս միւս մարդուն դէմ ելլէ » : Բայց պատերազմը ասով չմընար : Երբոր զլուիններն երթալով աւելի կը տաքնան , երկու կողմանէ քարերը կը սկսին յաճախել , և երբեմն երկայն կը տեւէ այս քարաձգութեան պատերազմը՝ մինչև որ մէկ կողմը միւս կողմին ախոյեանը վիրաւորէ կամ սպաննէ : Եւ ուր զրեթէ յաղթութեան կէսը եղած կը սեպուի . բայց որպէս զի կատարեալ ըլլայ յաղթութիւնը՝ պէտք է որ վիրաւորելոյն կամ սպանելոյն մարմինը հոնկէ վերցընեն , և աս բանիս երկու կողմն ալ բոլոր ջանքերնին կը թափեն . երբոր դիպուածով մէկ կողմին մեռելները երկուք ըլլան , ընդհանրապէս ատ կողմը յաղթողը կը սեպուի և կը սկսի քաշուիլ , և յաղթողը ալ զիրենք չհալածեր : Եւ որ յաղթողը կողմը յաղթողին մարգրիտներ խաւրելու ըլլայ՝ պատերազմը նոյն միջոցին կը լմրնայ . ապա թէ ոչ՝ առանց նոր թշնամութեան յայտարարութիւն ընելու ամենայն կարելի չարիք կը հասցընեն իրարու : Եւ ընդհանրապէս յաղթող կողմի կանանց ձեռքն է յաղթողներուն հետ դաշնադրութիւն ընելը , և խաղաղութեան պայմաններն որոշելը :

Բայց ամէն անգամ պատերազմը այսպէս կանոնաւոր ճակատով մը չըլլար , այլ երբեմն ալ կ'ըլլայ որ յանկարծակի ցեղ մը իր թշնամի ցեղին վրայ կը յարձրի ու կրցած փնար կը հասցընէ անոր : Եւ նման կղզեաց բնակիչքը խիստ շատ ունին աս գէշ սովորութիւնս : Եւ քանի որ քամիով , որ իրենց յաջող էր , կու գային ու մերձակայ կղզւոյն ետեւը կը պահուէին գիշերուան մը թուն սպասելով . երբոր ատենը կը հաս-

նէր՝ յանկարծ կը յարձրկէին՝ Կասպաթի և Կիարի բնակչացը վրայ , կ'այրէին կը սպաննէին , կը թալլէին և նաւերնին աւարով բեռնաւորած կը դառնային տեղերնին : Եւ անկ ամէն յարձակելուն ինը դիակ ալ հետերնին կը տանէին : Սովորութիւն չունին պատերազմի մէջ գերի բռնելու . բայց թէ որ գերի ալ բռնեն՝ կեանքերնուն կը խնայեն :

Իսկ այն պզտի պատերազմները որ մի և նոյն ցեղի գեղերուն մէջ կ'ըլլայ , ծանր և թեթեւ վիճաբանութիւններէ առաջ կու գան : Եւ ոնց մէջ քիչ անգամ մահ կը հանդիպի , իսկ թէ որ հանդիպելու ալ ըլլայ , յաղթողք և յաղթեալք մէկտեղ եկած դիակին վրայ կ'իյնան , կու լան և կը վերցընեն կը թաղեն :

Եիւս Քանկոշրու կղզւոյն .

Կիտնալու բան մըն է որ ամէն մարդ պատերազմի միջոց պէտք է այն կողմին կուսակից ըլլայ որուն որ մօտ կը գտնուի : Սովորութիւն մ'ալ ունին դարձեալ այս վայրենիներս որ պատերազմի երթալէն առաջ կը մրոտեն աչքերնուն չորս կողմը , որպէս զի անանկով աւելի լաւ տեսնեն քարերուն գալը , և աւելի ահաւոր ըլլալով անծանօթ մնան իրենց թշնամիներէն :

Եւ Կիտնալու իսկուց գլխաւոր զէնքն է գեղարդն պարզ կամ սղոցաւոր և պարսպաթի . ունին նաեւ առանձին զէնք մըն

ալ. Ժանօթ-է դարձեալ իրենց աղեղն
և նետը՝ բայց պատերազմի մէջ չէն գոյ-
ծածեր. ունին նաև վահան ալ՝ բայց
սովորած չեն գործածելու. իսկ եւրո-
պացւոյ հետ ծանօթանալէն ետեւ սկը-
սան կացին ալ գործածել, մասնաւորա-
պէս Ղաենաբայի ժողովուրդը. ունին
նաև տեղեկութիւն հրացանի գործա-
ծութեանն ալ :

Բնութեամբ կտրիճ են՝ Եւր-Վալե-
տոնիացիք և պատերազմասէրք : Ինչ
պակաս է մէջերնին պատերազմը, եթէ
ցեղ ցեղի հետ ըլլայ, եթէ քաղաք քա-
ղաքի հետ : Բստ վկայելոյ ճանապարհ-
հորդաց՝ բնութեամբ սաստիկ նախան-
ձայոյդ են՝ Եւր-Վալետոնիացիք իրենց
ամուսնացը վրայ. շնութիւնը այնպիսի
ծանր յանցանք մը կը սեպուի որ միայն
մեղապարտին մահուամբ և կնոջ ծանր
պատժով կրնայ քաւուիլ : Երբոր ա-
մուսինք իրարու անհաւատարիմ գրտ-
նուին՝ իրարմէ կը բաժնուին, և երբեմն
կը պատահի որ մէկը կամ միւսը ինք-
զինքը խղզէ և կամ գոգոյի բարձր ծա-
ռէ մը վար նետուի :

Երբոր տղայ մը կը ծնանի՝ ջրի քով
կը տանին ու լաւ մը կը լըւան, գլուխը
մոխիր կը ցանեն ու պանանի տերևով
մըն ալ կը շփեն, քիթը կը տափկեցը-
նեն ու գլուխն ալ կը ճմրտակեն :

Սէրջը կը ծանուցանեն հօրը՝ որ բազ-
կացը մէջ առած անուն մը կը դնէ նո-
րածնելոյն : Տղու մը անհարազատու-
թիւնը մեծ նախատինք է իրեն : Ինչէ
ետքը կոչունք մը կ'ընեն մանկաբարձին,
ուր կը հրաւիրուին տղուն բարեկամքն
ու ազգականքը : Բայտ հանդիսիս մէջ
տղուն ազգականքը որ մօրը քովը կը
նստին, ուրիշ հրաւիրելոց ուտելու բա-
նէր կը հրամցնեն, անոնք ալ ի բարե-
բաստութիւն նորածնելոյն մաղթանք-
ներ կ'ընեն :

Վանի մը օր ետքը ազգականք և
բարեկամք ընծաներ կը բերեն տղուն
հօրը՝ որն որ կնկանը և անոր ընտանեա-
լը կը խաւրէ, իբրեւ ի շնորհակալու-
թիւն որ զինքը զաւկի տէր ըրաւ. եր-
կանը պարտքն է որ իր ազգականացը

հետ միատեղ չեփուած ուտելիքներ
բերէ :

Սայրը երեք չորս տարիի չափ կա-
թամբ կը սնուցանէ զտղան. և այս մի-
ջոցին եթէ իննամեւու մէջ սկսի՝ ամե-
նամեծ յանցանք կը սեպուի :

Տղոց բոլոր դաստիարակութիւնը
կայացած է վրանին հսկելու որ չմեռ-
նին և կամ չխրղրուին : Սայրերնին
կը իննամէ զիրենք քանի որ սղտիկ են.
փափուկ նիւթերէ պատրաստած որո-
րանի մը մէջ կը դնէ, զորն որ շատ
անգամ ուտելէն կախած կը տանի փը-
սիթթով մը ծածկած : Բայց քալել սկը-
սելէն ետքը ուրիշ տղոց հետ կը սկսի
անտառներ ու ծովափունքը երթալ պա-
տերազմի կրթութիւններ ընելու : Իսկ
բարոյական դաստիարակութիւն ամե-
նեւին չկայ մէջերնին :

Տղաք կանուխ կը նշանուին, բայց
շատ անգամ չյարմարելով կը թողուն
նշանածը և ուրիշի մը հետ կը կար-
գուին : Թէ որ աղջիկ մը իր ծնողաց
կամ մեծերուն որոշածը չուզէ՝ չկրնար
իրեն ուրիշ երիկ մը գտնալ, ու մէկն
ալ չկրնար զինքը ուզել. որովհետեւ
մեծ նախատինք կը սեպուի աս բանս
իր ծնողացը : Սայրենիք մասնաւոր տա-
րիք մը ունին կարգուելու համար, ուս-
կից առաջ կանխելը խառնակրօնութի
կը սեպուի :

Հարսանեաց ամենեւին արտաքին
հանդէս մը չունին. կրօնական արարո-
ղութիւննին է պսակելոց վրայ ջուր մը
սրսկել, որուն Վաւութեան ջուր կ'ը-
սեն : Կարգուելու ատեն երկու կողմա-
նէ ալ դիտաւորութիւն կը դնեն մինչև
ի մահ միաբան ապրելու, բայց պսակի
լուծման դէպքեր խիստ ստէպ կը պա-
տահին, և շատ անգամ ամենաջնջին
պատճառի մը համար :

Սրիկ մարդկանց զբաղմունքն է ձրկ-
նորսութիւն ընել, ուռկան հիւսել, նա-
ւակներ ու տներ շինել. իսկ կանանց
պարտքն է, խեցեմորթ ու փայտ ժող-
վել, կերակուր եփել, տունը նայիլ, ու
բոլոր երկրագործական աշխատութիւն
ներն ընել : Ինչ խօսքով աշխատու-

Թեան ծանր մասը կանանց վրայ է :
Երկրը բան մը հրամայածին պէս պէտք
է որ կինը 'ի գործ դնէ , և կրնայ ը-
սուիլ որ կատարեալ գերի մըն է . Թէ
որ այրի մնալու ըլլայ՝ երկանը եղբօրը
քով պարտական է երթալու , որ կար-
ծես Թէ Երբայական օրէնքը կը յի-
շեցնէ :

Երբոր մէկը հիւանդանայ՝ բժիշկներ
կը կանչեն որոնք ամենեւին բժշկական
խօտերու վրայ տեղեկութիւն չունին ,
և անոնց տեղ կախարդական բաներու
վրայ յոյսերնին դրած են : Եւ իրաբու-
ժութիւնը աւելի զարգացած է մէջեր-
նին , և շատ վարպետ են խախտած ան-
դամներն հաստատելու , արիւն առնե-
լու և ուրիշ վիրաբուժական գարման
ներու մէջ :

Երբոր հիւանդի մը վրայէն յոյսեր-
նին կը կտրեն՝ կը խղզեն զինքը , ինչուան
երբեմն նոյն իսկ հիւանդները կը խըն-
դրեն աս բանս որպէս զի ցաւերնին հա-
մառօտեն :

Բարոզիչը կը պատմեն Թէ երիտա-
սարդ մը տեսեր են որուն վրայ տարա-
փոխիկ հիւանդութի մը եկած ըլլալով
ինքը իր գերեզմանը փորեր ու մէջը մը-
տեր է ու վրայէն հող լեցընել տալով
մեռեր է : Երանկ դիպուածներ խիստ
շատ կը պատահին ան տեղերը , և ին-
չուան հիմա անօգուտ եղեր է այս սովո-
րութիւն խափանելու համար քարոզչաց
ըրած ճիգը , որովհետեւ իրենց առջեւ
բարեգործութիւն և ողորմութե գործ
մը կը սեպուի : Եւ եռնողին յետին կամ
քը սրբազան է իրենց համար ալ : Հիւ-
սիսային կողմի բնակիչքը մեռելնին կը
Թաղեն , իսկ հարաւային կողմիները
լեռան մը դիմաց կը շարեն և կամ մե-
ծամեծ ծառերու վրայ կը զետեղեն :
Եւ մէն տեղ մեռելոց հանդէսներն լալու
վրայ կայացած է , զոր տարուէ տարի
կը նորոգեն , մինչև երբեմն վեց տարի :

Երբ-Վալետոնիացիք երկու դաս կը
բաժնուին , որոնց տարբերութիւնը ըզ-
գեստին վրայ է , և են իշխանաւորք և
հպատակք : Վարձեալ այս գլխաւոր-
ներս ալ այլ և այլ դասակարգութիւն

ներ : Երբոր Թագաւորը մեռնի ու Թա-
գաժառանգը դեռ անչափահաս ըլլայ ,
ինամակալ մը կը դրուի ու ան կը սե-
պուի կառավարութեան գլուխը : Վա-
տերազմի ժամանակ բոլոր ստորակար-
գեալ պաշտօնատեարք կը ժողվին ու
իրենց պատերազմի պաշտօնեայ մը կ'ըն-
տրեն , որուն պէտք է որ իրենք ալ հպա-
տակին : Երբոր հարկ ժողվելու ատե-
նը գայ՝ ամէնքն ալ բոլոր հարստութի-
նին պարտական են ծանուցանելու , և
շատ անգամ կը հանդիպի որ հպատակք
աւելի հարուստ ըլլան քան զնոյն ինքն
իշխանը : Եւ յաղաղութեան ժամանակ
բոլոր պաշտօնեաները մէյմէկ բռնաւոր
կը դառնան ու սաստիկ կը կեղեքեն ի-
րենց հպատակները . բայց արտաքին
կերպերնուն մէջ մասնաւորութիւն մը
չունին , բաց 'ի շատ կին ունենալէն և
ժողովուրդն ալ պարտական է իրենց ձրի
ծառայելու :

Թագաւորը ամէն տարի իր իշխանու-
թիւնը ցուցընելու համար բոլոր իր տե-
րութեան տակ եղած երկիրները պը-
տրտելու կ'ելլէ . միշտ քանի մը հոգի
կը վիրաւորէ , քանի մը տնակ կ'այրէ ու
արտեր կ'ապականէ : Իրեն յաջորդ ըլ-
լալու տղան ամենեւին ոտքը գետին չկը-
նար դնել ինչուան որ չթշիատի : Եւ
կանանց մէջ առաջինը Քաթօ կ'ըսուի
ու այն է բուն Թագուհին : Եւ զի մը
գլխաւորութիւն ժառանգութեամբ որ-
դոց որդի կ'անցնի հաւանութեամբ
ծերոց :

Իսկ իրենց բնաւորութեանը վրայ
գալով , կ'ըսէ քարոզիչ մը , Թէ բնու-
թիւննին ամենեւին սիրելի չէ , այսչափ
ատեն որ իրենց մէջ գտնուեր եմ դեռ
առաքինական գործ մը վրանին չեմ տե-
սած . իրաւ է որ շատ հանճարեղք են՝
բայց ծոյլ , խարդախ , անգութ և սաս-
տիկ հպարտ : Ինչաւ Եւրոպացւոցմէ
նոր բան մը չեն ուզեր սովորիլ , և աւելի
կ'ուզեն անօթութենէ մեռնիլ քան աշ-
խատիլ :